

УДК 783:27–535

Цуранова О. О., Халєєва О. В.

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДУХОВНО-МУЗИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ С. ТРУБАЧОВА

Цуранова О. О., Халєєва О. В. Стилiстичнi особливостi духовно-музичної творчостi С. Трубачова. Аналізуються специфічні особливості духовно-музичної творчості С. Трубачова, представлені, серед іншого, у піснесівах Пасхального канону. Значені твори розглядаються з точки зору стилістичних особливостей, притаманних музичній мові композитора. Результати досліджень дозволяють побачити в духовно-музичній творчості композитора-священника відображення його особистого світосприйняття, у центрі якого — духовні й національні пріоритети, що базуються на принципах церковно-співочих доміант давньоправославного співу, раніше озвучених у творчості композиторів Нового напрямку. Йдеться про такі його складові: народно-пісенна розпівність — суть формування інтонаційно-мелодійної лінії співу; вільна структура метро-ритмічних конструкцій, їх мовна сунідрядність; тембральне забарвлення хорового звучання, що містить у собі як унісонно-монодичні «фонізми», так і святково розкладені багатоголосі акордові нашарування; способи розгортання музичного полотна не обмежені гармонійним викладом, вони передбачають і поліфонічні, і народно-підголоскові прийоми багатоголосого викладу.

Ключові слова: композитор, стилістичні особливості, піснесіви, традиції, гармонізація.

Цуранова О. А., Халєєва Е. В. Стилiстические особенности духовно-музыкального творчества С. Трубачева. Анализируются специфические особенности духовно-музыкального творчества С. Трубачева, представленного, в том числе, в песнопениях Пасхального канона. Указанные произведения рассматриваются с точки зрения стилистических особенностей, присущих музыкальному языку композитора. Результаты исследований позволяют увидеть в духовно-музыкальном творчестве композитора-священника отражение его личного мировосприятия, в центре которого сосредоточены духовные и национальные приоритеты, основанные на принципах церковно-певческих доминант древнеправославного пения, прежде озвученных в творчестве композиторов Нового направления. Речь идет о таких его составляющих: народно-песенная распевность — суть формирование интонационно-мелодической линии пения; свободная структу-

ра метро-ритмических конструкций, их языковая соподчиненность; тембральная окраска хорового звучания, включающая в себя как унисонно-монодические «фонизмы», так и празднично разложенные многоголосные аккордовые наслоения; способы развертывания музыкального полотна не ограничены гармоническим изложением, они предусматривают и полифонические, и народно-подголосные приемы многоголосного изложения.

Ключевые слова: композитор, стилистические особенности, песнопение, традиции, гармонизация.

Tsuranova O., Haleeva O. Stylistic features of the spiritually-musical work of S. Trubachov. Stylistic features of the spiritually-musical work of S. Trubachev.

Background. Today the question of the role of spiritual traditions in art and ways to preserve it finds particular relevance for both domestic and world art. In this context the special value acquires research musical heritage of musicians whose professional interests were on the intersection of two areas are spiritual ministry and music writing. His church service and music professional interests have merged into a single spiritual and musical life for a number of now-famous composers clergy, among that there is a figure of deacon Sergei Trubachev.

Creativity by S. Trubachov demonstrates not only insight into the meaning and structure of the spiritual side of music, but also gives you the opportunity to hear the author's approach of individual developing in depth of canon. A variety of genre forms and possession, penetration into the structure and operation of worship is a distinctive feature of the composer's musical heritage that distinguishes it from contemporary authors of spiritual music. In own works S. Trubachev combines composer and as a conductor, choral and symphonic hearing of verbal-musical text. He sees in choir not only a complex from four voices but also rich ensemble that embraces plenty of registers, where everybody has an own part, that assists creation of the powerful mixed choral composition.

Objectives. Spiritually-musical work of S. Trubachev considered in terms of stylistic features inherent in the composer's musical language. In particular stylistic features of the composer's writing by S. Trubachev considered on the example of certain hymns of the Easter.

Methods. As technology research methods were taken musical and stylistic approach, as well as analytical consideration musical works created by S. Trubachev.

Results. The results allow us to see in a spiritually-musical heritage of S. Trubachev the reflection of his personal perception of church music, the center of which is a genuine folk and old orthodox principles of presentation. The original composer's work of S. Trubachev approach him to the creation the liturgical chants which based on the solid foundation of the church canon. Building on the traditions established by composers of New direction in sacred music, S. Trubachev creatively continues and develops musical ideas of his predecessors in the new historical conditions and in accordance with his artistic credo.

The special place among harmonization of S. Trubachev is occupied by the small genres of voice and no voice belonging. By the result of analysis of one of the chant from the cycle of service of Easter, the following conclusions were made. Major-minor inclination of tune, her

dramaturgy is "get" dressed by the composer in severe harmonic structure. Concentrated-severe character of the Lord appears the exceptionally restrained harmonious combinations, the colour of which are not bright chord construction, but variant realization of tune. His character changes due to the closeness of choral texture, its harmonic richness, changes in mood system (the natural minor mood is changed in the parallel major mood). Prevailing of melodic, singing harmony, third structure in the construction of chord vertical line, unsquare rhythmical construction in the totality allow us to talk about the nationally oriented musical composition by S. Trubachov.

We should point out the stylistic similarities in "sound-writing" of deacon Sergei with sinodal-composers. Ascetic and simultaneously the tunable texture of work of S. Trubachev is close to the musically-singing language of A. Kastalsky, while timbre freedom that abuts upon symphonization of many-voiced linen of singing is most close to the vocally-choral writing of P. Chesnokov.

To summarize the basic characteristics of stylistic peculiarities inherent in the original composer's work of S. Trubachov and his harmonizations, we can say that they form on the basis of the principles of church-singing landmarks of old orthodox singing, having certain features. Mentioned features of church music gained new life in music of S. Trubachev, namely: folk singing became the basis for the formation of intonation line; the free structure of rhythmic constructions of tune is inferior to the verbal form of prayers. In addition, the musical language of S. Trubachev characterized as follows: the timbre decoration of choral linen contains as an unison sounding, so festive polyphonic chord; the methods of development of musical texture are unreserved harmonic exposition, they provide polyphonic and national-second voice receptions of many-voiced exposition.

Conclusions. *Creative portrait of Sergei Trubachev, his work is actively invested in the area of spiritually-musical compositions, it is indicative of our time. A widely well-educated musician (composer, conductor, musicologist, teacher), he has managed in a short time to accumulate the experience of the Russian school and put it into a coherent and diverse genre system. His deep and inspired music is performed in the church and at concerts, and his living and figurative word complements philosophical and aesthetic sense it's soulful sound.*

Musical language of chants of S. Trubachev is a deeply Russian language, herein there is no doubt. Deep connection with spiritually-musical tradition is carried out not only through support on intonation of the ancient singing but also through transference of principles of this organization of musical material in the style of own musical speech.

Church music by S. Trubachev makes basis of his composer's work. It can be represented as the most ponderable part of modern spiritually-musical literature. Inheriting principles that go from ancient tunes, and also receptions of their treatment, changing the achievements of pleiad of composers of Moscow school, S. Trubachev undertook connection of times and brought in an enormous contribution to the revival of the Orthodox spiritual culture.

Keywords: *composer, stylistic features, chant, tradition, harmonization.*

Постановка проблеми. Серед музичних, точніше вокально-хорових творів, що одержали «криласну осідлість», тобто зайняли почесне місце в співочому репертуарі сучасних церковних богослужінь, особливе місце посідають твори (перекладення стародавніх розспівів або суто авторські твори), написані особами духовного сану: священниками, дияконами й регентами. Музиканти, чиє внутрішнє покликання — служіння престолу Божому, найближче підійшли до розуміння «духу» священного співу. Полеміка, що розгорілася на початку ХХ ст. й ініційована О. Гречаніновим, залишається актуальною і в сучасному духовно-музичному світі. Які критерії «духовного» «молитовного» у творах, що звучать у стінах храму? Яким має бути їх виконання, щоб священнослужителі і молільники могли віддаватися внутрішньому самозаглибленню? Чи повинні півчч бути самі віруючими людьми, для того щоб через їх спів могли молитися прихожани? Ці й багато інших питань були, є і будуть насущними в церковному колі. До вирішення подібних проблем не перестають вдаватися люди, чиї професійні інтереси опинилися на перетині двох рівнодалеких й одночасно нескінченно близьких сфер діяльності — духовного служіння й музичного письменництва. Обов'язок служби-служіння й музично-професійні інтереси злилися в єдине духовно-музичне життя й для нині відомих композиторів-церковнослужителів, серед яких постать диякона Сергія Трубочова посідає гідне місце.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі духовно-музична спадщина С. Трубочова висвітлюється, як правило, в контексті загальної панорами духовно-музичної спадщини композиторів ХХ ст. Так, розгляду широкого кола питань, пов'язаних із проблематикою жанрово-стилістичного й історичного аспектів щодо богослужбового співацького мистецтва, присвячені наукові розвідки російської вченої Н. Гуляницької [2; 3]. У них автор досліджує проблеми, пов'язані зі стилістичним розвитком музичної мови духовно-музичних творів композиторів ХІХ–ХХ століть. Окремі науково-публіцистичні статті, що мають більш інформативний характер або розкривають деякі біографічні деталі життя й творчості музиканта, можна зустріти в періодичних виданнях духовного змісту [1; 5]. **Метою** представленої статті є аналіз специфіки стилістичних особливостей музичної мови композитора, що притаманні його перекладанням й гармонізаціям церковних піснеспівів, а також особистим авторським творам.

Актуальність вибраного ракурсу зумовлена прагненням висвітлити цінність побудови музичного пісенного матеріалу, принципів його створення композитором-священнослужителем. Спадщина С. Трубочова в контексті сучасного музичного мистецтва складає **об'єкт** нашого дослідження; її **предметом** слугують вибрані твори, що представляють гармонізації й авторські піснеспіви композитора.

Представлені мета, об'єкт і предмет роботи обумовлюють її новизну.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Диякон Сергій Зосимович Трубачов (1919–1995) — особистість, обдарована й помітна в царині духовно-музичного служіння. Йому належить особливе місце в історії сучасної богослужбової піснетворчості. Священницький дияконський сан (походив з роду священнослужителів, зять о. П. Флоренського), криласне служіння, широка освіченість (композитор, музикознавець, симфонічний і хоровий диригент), педагогічний талант — у своїй сукупності сприяли розвитку неабиякого таланту музиканта. Будучи автором ряду світських композицій, отець Сергій основні сили свого таланту спрямував у сферу храмової музичної творчості, сказавши в ній своє яскраве, індивідуальне слово.

Труднощів, з якими звичайно стикається професійний композитор, беручись за твір богослужбової музики, для композитора-священнослужителя не повинно бути. «У цьому океані ірмосів, стихир, седальнів, катавасій, богородичнів, тріочнів, тропарів, кондаків, ексапостиларіїв, підобнов, степенних, — зізнавався у своїй уставній безпорадності П. Чайковський, — я абсолютно загубився і просто до божевілля доходжу. І рішуче іноді не розумієш, де, що і коли!» [8: 264]. Вивчав церковні богослужіння і молодий С. Рахманінов, отримуючи детальні письмові консультації в досвідченого композитора й регента О. Кастальського. Приклади можна множити. Інша справа — отець-диякон Сергій, його служіння у святій обителі, Троїце-Сергієвій лаврі. У цій «православній меці» — зосередженні чернечого аскетизму, вченого богослів'я і співочої практики, як колись у Синодальному училищі й хорі, заломилися кращі духовні традиції вітчизни.

Для лаврського хору під керівництвом близького друга отця Сергія, архімандрита Матфія Мормиля, були створені окремі піснеспіви зі служб Погребіння Пресвятої Богородиці, Преподобному Сергію Радонезькому, Пасії, Послідування Царських часів, Різдва Христового й Утрени Великого П'ятка (15-й антифон). Ці твори не тільки збагатили репертуар хору лаври, а й неабияк змінили й надали завершеності відповідним чинопослідуванням. «Духовно-музичні твори С. Трубачова, — доповнює Н. Гуляницька, — практично тісно пов'язані з Троїце-Сергієвою лаврою і хором МДА (Московська духовна академія. — Прим. авт.), не можуть не нести відбитку як його особистості, так і умов, в яких він трудився в 80–90-ті роки» [3: 283].

Увесь жанровий комплекс духовно-музичного письменництва С. Трубачова може бути розподілений на дві складові: перекладення (гармонізації) стародавніх розспівів і авторські твори, де творче «я» композитора виражається якнайповніше. Відмінність вихідного матеріалу (йдеться про мелодійну основу твору — архетип або авторська мелодія) не накладає відбитку на «якість» його багатоголос-

ного варіанту, стираючи тим самим грань між «своім» і «чужим».

Музичне мислення С. Трубачова настільки «пронизане» питомо руською інтонаційною сферою, що у будь-якому творі, який виходить з-під пера композитора, чи то криласний, концертний піснеспів або його ж камерно-вокальна творчість, — почерк автора впізнаний, його мова безперечно оригінальна. До сказаного слід додати, що церковно-співоча спадщина С. Трубачова охоплює практично всі богослужбові пісенні жанри, написані для різних хорових складів, а також перекладення співів інших авторів.

«Зцілююча сила піснеспівів, — філософськи зауважував диякон Сергій, — у впливі слова й наспіву, що зливаються в нерозривній єдності: думка поміщена в слові, слово — в наспіві; наспів розкриває значення слова, покладену думку, ідею. Зміст і форма в піснеспіві невіддільні. І сприймаючи наспів, ми сприймаємо слова, що народжують наспів» [7: 127]. Сказане може бути розглянуте як творче кредо композитора, що розкриває його «музичний умогляд». Найгостріше процитована вище формула єдності думки — слова — наспіву втілилася в численних перекладеннях С. Трубачовим знаменного, грецького, київського розспівів, а також монастирських наспівів, у тому ж числі й Троїце-Сергієвої лаври. Їх онтологічною основою стали постулати композиторів Нового напрямку — народно-пісенна інтонаційність, «одягнена» в наративно-підголоскове багатоголосся. Сповідуючи музичні й естетичні ідеї своїх церковно-співочих попередників С. Смоленського, П. Чеснокова, О. Кастальського, С. Рахманінова та ін., С. Трубачов не боїться показатися неоригінальним, несучасним композитором. Він твердо й упевнено йде шляхом «воскресіння сивої старовини», культивує давньоправославні співочі традиції в умовах сучасних норм музичної виразності.

Серед значної кількості гармонізацій, виконаних С. Трубачовим, особливе місце займають малі пісенні жанри, гласової і не гласової приналежності. Наведемо приклад одного з перекладень композитора, що належить до канону Світлого Христового Воскресіння — Ексапостиларій Пасхи грецького розспіву «Плотію уснув».

Мажоро-мінорний нахил наспіву, його пощабельно розгорнута драматургія «одягається» гармонізатором у сувору ладогармонійну тканину. Зосереджено-суворий образ «плотію заснулого» Господа малюється виключно стриманими гармонійними фарбами, колорит яких розцвічують не яскраво-блискучі акордові побудови, а варіантне проведення самого наспіву. Його образ змінюється завдяки щільності хорової фактури (від унісону до триголосся), її гармонічної насиченості (переважання октавних подвоєнь і співзвуч, квінт), зміни ладового нахилу (натуральний мінор — паралельний мажор). Домінування мелодизованої, виспівуваної гармонії, терцової структури в побудові акордової

Пло - ти - ю у - снув, Я - ко мертв, Ца - рю и Го - спо - ди,
Три дне - вен вос - кресл е - си, А - да - ма воз - двигл от тли

вертикалі, неквадратної метро-ритмічної побудови у своїй сукупності дозволяють говорити про національно орієнтований музичний склад трубачовського перекладання.

Більш розкріпачена музично-композиторська воля С. Трубачова в перекладаннях, за своїм викладом наближених до авторського твору. Серед таких цикл піснеспівів, побудованих навколо найбільш напруженого за своєю богословсько-етичною насиченістю церковного служіння — Страсної седмиці, часу, в якому застигли скорбота, плач і розкайня про людські гріхи.

Композитор збудував масштабний пласт макрорівня, що охоплює жанрові мікрорівні: Великопісне повечір'я, Великопісна утрєня, Літургія Попередньоосвячених Дарів, Великий Четвер та ін. У ньому автор занурюється в траурно-зосереджений стан, відповідний характеру Страстей Христових. Гранично точним і правдивим в передачі «духу» молитвослів'їв залишається С. Трубачов в Ірмосах Пасхи, написаних за наспівом Троїце-Сергієвої лаври. Особливий духовний стан свята свят у перекладенні диякона Сергія набуває надзвичайно колоритного втілення в «пишній» хоровій фактурі, розрахованій на виконавський ансамбль хору МДА. Її щільність коливається від унісонного до шестиголосного звучання. Соковита гармонійна барва, що увібрала всі відтінки діатонічного й мажоро-мінорного нахилів, створює ефект радісного народного тріумфування.

Тут же слід вказати на стилістичну спільність «звукписання» С. Трубачова з композиторами-синодалами. Аскетична й одночасно мелодизована фактура твору близька за своїм викладом до музично-співочої мови О. Кастальського, тоді як темброва свобода, що межує із симфонізацією багатоголосого полотна співу, найбільш близька вокально-хоровому почерку П. Чеснокова.

В унісон з композиторськими напрацюваннями представників Нового напрямку, почерпнутими з досвіду давньоруських піснедбайливців, звучать такі особливості музичної мови диякона Сергія, як ритмічна свобода, що навпаки, йде від суворо-

го дотримання вербального тексту, його будови по рядках; лінійно-стрічковий розвиток багатоголосся з крапленнями гетерофонних принципів народного співу; натурально-ладовий нахил мелодико-гармонічного каркаса музичної фактури.

Характерний для церковно-співочої мови С. Трубачова звуковий колорит, що поєднує в собі ясність й експресію, простоту й насиченість, знайшов своє застосування в концертній формі духовної музики, яка також наявна в його творчому багажі. Серед них: «Хто ны розлучит», «З послань до Філіппійців», «Щогодинна молитва св. Іосафа Белгородського», «Росія, воспрями» та ін. У них авторський стиль виявився найбільш цілісно і яскраво у своїй національно забарвленій іпостасі.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що значущим аспектом створення гармонізацій та авторських богослужбових творів диякона С. Трубачова, стало їх наповнення «духом» справжнього національного колориту й молитовної спрямованості. Композитор знайшов найбільш близькі до православного культового служіння інтонації й засоби їх виразності, що ведуть свої невидимі нитки з глибини століть і досвіду музикантів-учасників Нового напрямку. Співіснування різних іпостасей в одній особі — дияконі Сергії (композиторської, музикознавської, диригентської, педагогічної) стало тим благодатним ґрунтом, на ниві якого зросло сім'я сучасного церковно-співочого мистецтва, що базується на нескороминущих цінностях традицій руського православного співу.

Повертаючись до питання стилю, властивого як авторським, так і гармонізаторським творам С. Трубачова, можемо сказати, що його основу складають принципи церковно-співочих доміант давньоправославного співу. Йдеться про такі його складові: народно-пісенна розспівність — суть формування інтонаційно-мелодійної лінії співу; вільна структура метро-ритмічних конструкцій, їх мовна супідрядність; тембральне забарвлення хорового звучання, що містить у собі як унісонно-монодичні «фонізми», так і святково розкладені багатоголосі

акордові нашарування; способи розгортання музичного полотна не обмежені гармонічним викладом, вони передбачають і поліфонічні, і народно-підголоскові прийоми багатоголосого викладу.

На наш погляд, репрезентований матеріал не слід розглядати як закінчений або остаточний аналіз творчого здобутку композитора у сфері духовної музики. Визначені особливості гармонізацій С. Трубачова слід продовжувати досліджувати у його авторських творах, призначених для богослужбового ужитку. А також, на нашу думку, буде доцільним провести порівняльний аналіз деяких стилістичних особливостей письма С. Трубачова та його найближчого колеги по церковно-співацькому цеху — М. Мормиля.

Література:

1. Воспоминания о С. Трубачеве и его церковной музыке / [Л. Шишкина, И. Шпиллер, Т. Бострем, Н. Гуляницкая] // Ныне и присно. Русский журнал для чтения. — 2006. — № 3–4. — С. 69–72.
2. Гуляницкая Н. Методы науки о музыке: исследование / Н. Гуляницкая. — М.: Музыка, 2009. — 256 с.: нот.
3. Гуляницкая Н. Поэтика музыкальной композиции: Теоретические аспекты русской духовной музыки XX века [Текст] / Н. Гуляницкая. — М.: Языки славян. культуры, 2002. — 432 с.
4. Гуляницкая Н. «Россия — воспрями!» (музыка С. Трубачева) / Н. Гуляницкая // Музыкальная академия. — 1999. — № 3. — С. 76–83.
5. Нагайцева (Ергина) Т. Светлый человек в темной блузе / Т. Нагайцева (Ергина) // Вперед: краеведческий вестник (Сергиев Посад). — 10 февраля, 2007. — № 9. — С. 8.
6. Пономарьова Г. Сучасне музичне мистецтво [Текст]: Підручник / Упоряд.: Г. Пономарьова, В. Бескорса, О. Цуранова. — Х.: ХГПА, 2012. — 275 с.
7. Трубачев Сергей, диакон. Избранное: статьи и исследования [Текст] / С. Трубачев. — М.: Мысль, 2005. — 156 с.
8. Чайковский П. Избранные письма [Текст] / П. Чайковский; [сост. коммент. Н. Синьковской]. — М.: Музыка, 2002. — 455 с.

References:

1. Vospominanija o S. Trubacheve i ego cerkovnoj muzyke [L. Shishkina, I. Shpiller, T. Bostrem, N. Guljanickaja] // Nyne i prisno. Russkij zhurnal dlja chtenija. 2006. — № 3–4. — S. 69–72.
2. Guljanickaja N. Metody nauki o muzyke : Issledovanie / N. Guljanickaja. — M. : Muzyka, 2009. — 256 s.: not.
3. Guljanickaja N. Pojetika muzykal'noj kompozicii : Teoreticheskie aspekty russkoj duhovnoj muzyki XX veka / N. Guljanickaja. — M. : Jazyki slavjan. kul'tury, 2002. — 432 s.
4. Guljanickaja N. "Rossija — vosprjani!" (muzyka S. Trubacheva) // Muzykal'naja akademija. 1999. — № 3. — S. 76–83.
5. Nagajceva (Ergina) T. Svetlyj chelovek v temnoj bluze // gazeta "Vpered", Kraevedcheskij vestnik (Sergiev Posad), 10 fevralja, 2007. — № 9. — S. 8.
6. Ponomar'ova G. Suchasne muzichne mistectvo [Tekst]: Pidručnik / Uporjad. : G. Ponomar'ova, V. Beskorsa, O. Curanova. — Harkiv: HGPA, 2012. — 275 s.
7. Trubachev Sergij, diakon. Izbrannoe: stat'i i issledovanija / S. Trubachev. — M. : Mysl', 2005. — 156 s.
8. Chajkovskij P. Izbrannye pis'ma / P. Chajkovskij ; [sost. koment. N. Sin'kovskoj]. — M. : Muzyka, 2002. — 455 s.